

Nagovor

rektor Univerze v Ljubljani in g. Anton Mežan, župan Bleda. V okviru minisimpozija so predavali dr. Boštjan Kuzman (Prof. Josip Plemelj — življenjska zgodba izjemnega človeka), prof. dr. Milan Hladnik (Profesor Plemelj in reševanje Hilbertovega 21. problema) in dr. Željko Oset (Intelektualna mreža akad. dr. Josipa Plemlja).

Pričujoča številca Obzornika je posvečena temu dogodku. Vljudno vabljeni k branju.

akad. prof. dr. Franc Forstnerič

Nagovor ob 150. obletnici rojstva Josipa Plemlja, Bled, 15. 9. 2023

Spoštovane gospe in spoštovani gospodje, Letos praznujemo 150. obletnico rojstva vodilnega predvojnega slovenskega matematika Josipa Plemlja, blejskega domačina, ki si je že pred prvo svetovno vojno dal tu postaviti svojo hišo, poimenovano Vila Perun. Hiša slavnega matematika je imela prav zanimivo zgodovino, o kateri je pred kratkim pisal Željko Oset. Med drugim jo je kmalu po drugi svetovni vojni uprava za gostinstvo in turizem kategorizirala kot »gostinski obrat Bled – zasebne sobe Plemelj«. Nekaj časa so v njej nato v dogovoru s Plemljem, ki vendarle ni želel biti gostinec, počitnikovali člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti, od leta 1975 pa je v lasti Društva matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, katerega prvi častni član je ob njegovi ustanovitvi leta 1949 postal prav Plemelj, ki ima v hiši tudi spominsko sobo. Enajst let pred ustanovitvijo vašega društva je bila leta 1938 po več kot poldrugem desetletju dolgih prizadevanj ustanovljena Slovenska akademija znanosti in umetnosti oziroma Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, kot se je takrat uradno imenovala najvišja slovenska znanstvena in umetnostna ustanova, ki zaradi vladajoče državne ideologije integralnega jugoslovanstva in z njo povezanega unitarizma ni smela nositi prilastka slovenska. Josip Plemelj je bil eden od njenih ustanovnih članov. Prav zaradi tega vas danes kot predsednik SAZU tudi nagovarjam. Pomena, ki ga je imel Josip Plemelj za slovensko matematiko in znanost na splošno, v tem krogu ni treba posebej izpostavljati. Zadostuje, da omenim, da je v vabilu za današnjo konferenco označen kot »oče slovenske matematike«.

Profesor Milan Hladnik, ki bo danes o Plemlju govoril s strokovnega stališča, ga je nedolgo tega označil za »največjega in v svetu poleg Jurija Vege najbolj znanega slovenskega klasičnega matematika«, akad. Ivan Vidav, Plemljevi najpomembnejši učenec, pa je v nekrologu v Letopisu SAZU ob Plemljevi smrti leta 1967 zapisal, da je bil »matematik svetovnega slovesa«, ki si je »trajen spomenik v matematiki postavil z rešitvijo Riemannovega problema, s katerim so se matematiki zaman ukvarjali petdeset let«. Plemljevo življenje in kariera, o katerih je nekaj malega sam povedal leta 1949 na prvem kongresu jugoslovanskih matematikov, prav tu na Bledu, sta na neki način značilna za slovenske intelektualce njegovega časa. Rojenemu v skromnem kmečko-obrtniškem socialnem okolju, kjer je njegova ovdovela mati le z veliko težavo preživljala družino, je uveljavitev in ugledno kariero univerzitetnega profesorja omogočila le njegova izobrazba. Povezana je bila s Plemljevo izjemno nadarjenostjo za matematiko, ki jo je izkazoval že od prvih let svojega šolanja – in se je je tudi zavedal ter jo kultiviral, saj je imel občutek, »da me je narava usposobila za neko misijo v matematičnem svetu«. Značilno za tisti čas je bilo tudi to, da svojega univerzitetnega študija ni mogel opraviti doma, ampak je moral tako kot številni njegovi rojaki na študij na Dunaj in je sprva tudi služboval daleč od doma; nazadnje kot redni profesor na univerzi v Černovicah v avstro-ogrski Bukovini v današnji Ukrajini. Po prevratu se je kot marsikateri, sprva na tuji univerzi delujoči Slovenec, vrnil v domovino in se aktivno vključil v delo za vzpostavitev slovenske univerze v Ljubljani, kjer je bil že od samega začetka leta 1919 ne le njen redni profesor, ampak tudi njen prvi rektor, s čimer se je trajno zapisal v spomin in zgodovino naše najpomembnejše visokošolske ustanove. Svojega prvega rektorja je ljubljanska univerza ob njegovi 90-letnici leta 1963 počastila s častnim doktoratom. Po svoje je zato paradoksalno, da je bila Plemljeva vrnitev v domovino, kot je v že omenjenem nekrologu zapisal Vidav, »pravzaprav žrtev za njegovo znanstveno kariero. Osamljen v majhnem mestu, kakršna je bila tedaj Ljubljana, brez dobre matematične knjižnice, je praktično nehal z znanstvenim delom in ostal le še učitelj matematike.« Tudi sam Plemelj je na čas pred propadom monarhije gledal kot na svoja najboljša leta. A tudi kot »le še učitelj matematike« je v Ljubljani ustvaril izjemno zapuščino. Ne le zato, ker so bila Plemljeva predavanja po besedah enega njegovih poznih študentov, profesorja Franceta Križaniča, »prava

umetnina, matematika v koncertni izvedbi«, kar je še toliko bolj impresivno, ker se nanje ni nikoli pripravljaj, ampak je njihovo vsebino sproti koncipiral na poti od svojega ljubljanskega doma v Gradišću do Univerze, temveč nič manj zato, ker je zaradi svojega izjemnega posluha za jezik ustvaril solidne temelje za slovensko matematično terminologijo. Zaradi teh razlogov je Vidav za Plemelj prihod v Ljubljano lahko zapisal, da je bil »neprecenljivega pomena za razvoj matematike in eksaktnih znanosti pri nas«. Plemelj je bil za svoje delo deležen številnih priznanj in časti, tako v tujini kot doma. Tu naj omenim le, da je že leta 1923 postal dopisni član Jugoslovanske (danes Hrvaške) akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, sedem let kasneje ga je za svojega dopisnega člana izvolila tudi Srbska akademija znanosti in leta 1954 še Bavarska akademija znanosti. Doma pa je bil, kot rečeno, član Slovenske akademije znanosti in umetnosti od njene ustanovitve leta 1938. Ljubljanska akademija, ki je predstavljala sklepni kamen v zgradbi slovenske institucionalne kulture, je ob ustanovitvi štela osemnajst ustanovnih članov. Po besedah umetnostnega zgodovinarja Franceta Steleta, ki je postal član SAZU leta 1940, je bila s tem nagrajena generacija, ki je po prevratu ponesla slovensko znanost na novo evropsko raven. V takrat zelo majhnem Matematično-prirodoslovnem razredu sta mu družbo delala samo še matematik Rihard Zupančič in biolog Jovan Hadži. Zanimivo in obenem presenetljivo pri tem je, da se nobeden od omenjene trojice ni udeležil ustanovne skupščine ljubljanske Akademije, ki je potekala 12. novembra 1938 na rektoratu Univerze v Ljubljani. Na splošno se zdi, da se Plemelj v delo Akademije ni najbolje vključil. Udeležil se ni niti prvih volitev novih članov maja 1940, ko je bil poleg elektrotehnika Milana Vidmarja v Matematično-prirodoslovnem razredu za rednega člana izvoljen tudi kemik Maks Samec. Samčeva izvolitev je povzročila veliko krizo v tretjem razredu. Tajnik razreda Jovan Hadži, ki je Samcu zameril, da leta 1935 zaradi njegove protikandidature ni bil izvoljen za rektorja ljubljanske univerze, je odstopil s svoje funkcije, Plemelj pa se je celo odpovedal članstvu. Stanje je bilo očitno tako nevzdržno, da je decembra 1940 kot član Akademije odstopil še Samec in kot razlog navedel »spoznanje, da bode matematično-prirodoslovni razred šele po mojem odstopu mogel priti do uspešnega dela«. Plemelj je nato preklical svoj odstop in predsedstvo mu je znova priznalo članstvo, kar je bil svojevrsten precedens tudi za naprej, saj odstop ni nujno pomenil slo-

vesa od Akademije in ga je bilo mogoče preklicati. Tako je bil tudi Samec, na svojem področju nič manj ugleden in pomemben znanstvenik, kot je bil Plemlj na svojem, leta 1949 znova sprejet med akademike. Osebne zamere so se s časom očitno pomirile. Za konec naj samo še omenim, da je leta 1957 sprejeti zakon o univerzi določal upokojitev profesorjev ob dopolnjenem 70. letu starosti. Plemljevo delo na univerzi se je s tem končalo, ga je pa zato, tako kot njegova razredna kolega Jovana Hadžija in Milana Vidmarja, za nekaj časa zaposlila Akademija. Kot je zapisal Željko Oset v svoji Zgodovini SAZU, je v zakonu mogoče videti tudi simbolni zaključek delovanja tiste uspešne slovenske generacije znanstvenikov, ki je od ustanovitve Univerze v Ljubljani uveljavila temeljne znanstvene standarde in prenesla svoje znanje in izkušnje generacijam študentov. Z besedami Milana Vidmarja so s tem postali njeni pripadniki duhovni očetje generacijam znanstvenikov in izobražencev. Mislim, da nas Josip Plemlj s svojim delom lahko navdihuje še danes, več kot pol stoletja po svoji smrti. Hvala lepa.

akad. prof. dr. Peter Štih, predsednik SAZU

Plemljeva vila na Bledu